

راهبردهای بهره‌مندی از ظرفیت‌های اقتصادی امارات متحده عربی

زهرا مشفق^۱

چکیده

در بین کشورهای منطقه غرب آسیا، امارات متحده عربی یکی از کشورهای مهم منطقه است که می‌کوشد خود را به‌عنوان یکی از قدرت‌های تأثیرگذار در منطقه نشان و وجهه بین‌المللی‌اش را افزایش دهد. از نقطه‌نظر اقتصادی از مهم‌ترین نقاط قوت این کشور، موقعیت جغرافیایی مناسب آن است. همچنین، امارات از تولیدکنندگان مهم نفت و گاز است که از نظر ذخایر اثبات‌شده نفت و گاز در جایگاه ۷ جهان قرار دارد. افزون‌براین، رشد و توسعه در ایجاد زیرساخت‌های تجاری قوی و بنادر پیشرفته، برندسازی، شراکت و ایجاد ائتلاف در سطح بین‌المللی و فعالیت شرکت‌های چندملیتی، موفقیت در جذب سرمایه‌گذاری خارجی و همچنین، جذب گردشگر از سراسر جهان از کلیدی‌ترین ظرفیت‌های این کشور در حوزه تجارت و اقتصاد است. به‌رغم نقاط قوت یادشده، وابستگی تا حد زیاد به نفت و صنایع آن، وابستگی شدید به واردات و نیروی کار و کمبود منابع طبیعی مانند آب از جمله نقاط ضعف اقتصادی امارات متحده عربی شمرده می‌شود.

واژگان کلیدی: امارات متحده عربی، ظرفیت‌های اقتصادی، قدرت منطقه‌ای، وابستگی به نفت.

مقدمه

عربستان، ابهام در سرنوشت برجام و همچنین، ضعف آمریکا در پیشبرد اهدافش در منطقه، ضرورت توجه به روندها و موقعیت بازیگران در این منطقه را بیش‌ازپیش برجسته کرده است. منطقه غرب آسیا به دلیل داشتن منابع انرژی و موقعیت ژئوپلیتیکی، منطقه پرمنفعتی برای بسیاری از کشورها به شمار می‌آید.

در بین کشورهای منطقه غرب آسیا، امارات متحده عربی یکی از کشورهای مهم منطقه است که می‌کوشد خود را به‌عنوان یکی از قدرت‌های تأثیرگذار در منطقه نشان و وجهه بین‌المللی‌اش را افزایش دهد. این کشور به لحاظ جغرافیایی و جمعیتی کوچک شمرده می‌شود، اما در سال‌های اخیر با توجه به تحولاتی که در روابط

با توجه به اهمیت منطقه غرب آسیا در چرخه قدرت و اقتصاد جهانی و ویژگی‌های برجسته آن به لحاظ ژئوپلیتیک، ژئواستراتژی و ژئواکونومیک، شاهد اثرگذاری فزاینده آن بر نظام تصمیم‌گیری جهانی هستیم. ضمن اینکه، وجود چالش‌ها و بحران‌های مختلف در منطقه غرب آسیا از جمله عدم توسعه اقتصادی کشورهای منطقه، رقابت قدرت‌های منطقه‌ای و دولت‌های ضعیف نشانه‌های مشهودی از ناکارآمدی در کنار این ناکارآمدی‌ها، تحولات در منطقه غرب آسیا مانند بحران عربی، بحران سوریه، بی‌ثباتی در عراق، تنش بین ایران و

خلیج فارس، روابط کشورهای عربی خلیج فارس با قدرت‌های بزرگ، امنیت انرژی در خلیج فارس و... صورت گرفته است حال آنکه بخش زیادی از آنچه در هریک از این کشورها از جمله امارات متحده عربی می‌گذرد، مربوط به تحولات داخلی آنهاست. در این بخش از مطالعه، به بررسی و ارزیابی نسبتاً جامع از وضعیت جغرافیایی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی امارات متحده عربی پرداخته شده است.

امارات متحده عربی شباهت زیادی به بسیاری از کشورهای عربی دارد. قبیله‌ای بودن ساختار اجتماعی، رایج بودن زبان عربی در بین مردم بومی، سبک زندگی، فرهنگ و آداب و رسوم برخی از این شباهت‌ها هستند، اما این کشور ویژگی‌های منحصر به فردی نیز دارد. امارات متحده عربی تنها کشور عربی است که نظام فدرالی دارد. همچنین، رهبران این کشور در مقایسه با دیگر کشورهای عربی، ایده‌های ریسک‌پذیر و بلندپروازانه در حوزه اقتصادی دارند. این در حالی است که محافظه‌کاری سیاسی به‌ویژه در داخل این کشور همچنان باقی است. سرمایه‌گذاری کلان روی نیروی نظامی به‌ویژه در خصوص نیروی هوایی یکی دیگر از وجوه تمایز امارات نسبت به دیگر کشورهای عربی است.

۱-۱- مشخصات جغرافیایی، اقلیمی و منابع طبیعی

سابقه تشکیل امارات متحده عربی به‌عنوان دولت فدرال، به سال ۱۹۷۱ و پس از خروج انگلیس از خلیج فارس برمی‌گردد. این کشور در منطقه جنوب غرب آسیا و در حاشیه خلیج فارس قرار دارد. در شمال و شمال غربی، دارای مرز آبی با ایران و قطر است. از جنوب و

بین آن و دیگر کشورهای عربی ایجاد شده، در راستای افزایش نقش منطقه‌ای خود گام برداشته است.

امارات متحده عربی به‌عنوان یکی از کشورهای همسایه ایران در سواحل جنوبی خلیج فارس، از سویی مناسبات و پیوندهای قوی اقتصادی با ایران دارد و از سوی دیگر، در چند سال اخیر تنش‌هایی بین این کشور و ایران وجود داشته است. با توجه به نوع روابط امارات متحده عربی با ایران در ابعاد سیاسی و اقتصادی، اهمیت این کشور برای ایران بسیار زیاد است و فهم فرایندهای داخلی و خارجی آن برای سیاست‌گذاری مناسب در قبال این کشور ضرورت دارد. درک و شناخت بهتر راهبردها و گسترش فعالیت‌های امارات متحده عربی در منطقه غرب آسیا از ضرورت‌های اصلی نظام تصمیم‌گیری کشور است؛ زیرا درک فرصت‌ها و تهدیدهای رویکرد امارات متحده عربی در منطقه را برای تصمیم‌گیران و برنامه‌ریزان حوزه دیپلماسی خارجی کشور فراهم می‌آورد.

در گزارش حاضر تلاش شده است با بررسی بخش‌های مختلف اقتصادی و متغیرهای کلان اقتصاد امارات، شناخت کامل از این اقتصاد ایجاد شود تا از این رهگذر، ظرفیت‌های اقتصادی این کشور شناسایی و در نهایت، دیپلماسی اقتصادی فعال‌تری در ارتباط با اقتصاد امارات متحده عربی اتخاذ شود.

۱- نگاهی به موقعیت جغرافیایی امارات

متحده عربی

رویکرد غالب در مطالعه کشورهای حوزه خلیج فارس به‌طور عام و کشور امارات متحده عربی به‌طور خاص، بیشتر در قالب موضوعاتی مانند ژئوپلیتیک

به ۵۰ درجه سانتی‌گراد هم می‌رسد و رطوبت نسبی هوا به‌طور میانگین بین ۵۰ تا ۶۰ درصد است. موقعیت جغرافیایی امارات و قرار گرفتن آن در همسایگی دو دریا و نیز نزدیکی به منطقه استوایی، موجب بالا بودن متوسط درجه حرارت و میزان رطوبت شده است. همچنین، همسایگی امارات با خلیج فارس و دریای عمان و نزدیکی به اقیانوس هند باعث شده است همواره تحت تأثیر بادهای مرطوب دریایی باشد.

۱-۲- مشخصات جمعیتی

جامعه بومی امارات متحده عربی ساختار قبیله‌ای دارد که با توجه به پویایی روابط بین‌قبیله‌ای، تعداد و وسعت دقیق آن‌ها مشخص نیست. در حال حاضر، بخش زیادی از ساکنان کنونی این کشور را مهاجران تشکیل می‌دهند که تعداد آن‌ها از شهروندان اماراتی بیشتر است. بر اساس اطلاعات پایگاه آماری «Global Mediam Sight» در سال ۲۰۲۱، جمعیت امارات، ۱۰/۰۸ میلیون نفر که ۸۸/۵ درصد آن، جمعیت مهاجر و بیشتر از کشورهای آسیایی همسایه از جمله پاکستان، هند و ایران بودند (نمودار شماره ۱).

در مجموع و با در نظر گرفتن همه ساکنان امارات متحده عربی و بر اساس آخرین آمار و اطلاعات در دسترس، تعداد مردان این کشور ۲ برابر تعداد زنان است.

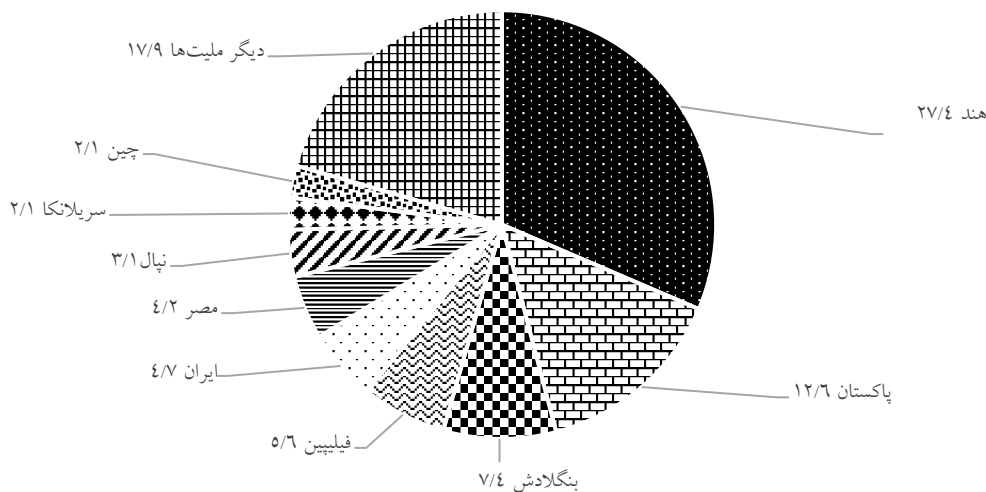
غرب با عربستان حدود ۵۷۰ و از شرق ۴۶۴ کیلومتر با عمان مرز مشترک دارد. امارات از طریق فجیره به دریای عمان راه دارد. همچنین طول ساحل این کشور با خلیج فارس، ۱۳۳۸ کیلومتر است. در مجموع، امارات بیش از ۲۵۳۲ کیلومتر مرز آبی دارد (صفوی، ۱۳۹۱).

به لحاظ تقسیمات جغرافیایی امارات متحده عربی دارای ۷ امیرنشین ابوظبی، دبئی، شارجه، رأس‌الخیمه، فجیره، ام‌القوین و عجمان است. به لحاظ جغرافیایی، نوعی عدم تناسب در مساحت امارت‌ها دیده می‌شود؛ به‌نحوی که ابوظبی با ۸۶ درصد، سهم زیادی از مساحت کل امارات را در اختیار دارد. پس از ابوظبی، دبئی با سهم ۵ درصد در جایگاه ۲ از نظر مساحت قرار گرفته است. به لحاظ جغرافیایی امارات به ۳ منطقه جغرافیایی تقسیم می‌شود. ۱- مناطق کوهستانی در شمال شرق این کشور، ۲- مناطق بیابانی و شنی با نزدیک ۸۰ درصد از مساحت کل کشور و ۳- بخش‌های ساحلی خلیج فارس و عمان (FAO, 2009). مساحت جنگلی در امارات نزدیک ۳/۸ درصد از مساحت این کشور است. در خصوص منابع آب، هیچ رود یا نهر تمام‌فصلی در این کشور وجود ندارد. ۷۰ درصد آب مورد نیاز امارات از طریق آب‌های زیرزمینی، ۲۴ درصد با استفاده از آب شیرین‌کن و ۶ درصد به شیوه تصفیه آب تأمین می‌شود. در خصوص مصرف آب نیز بخش کشاورزی و دامداری با ۸۳ درصد بیشترین سهم را در مصرف آب به خود اختصاص داده است و پس از آن، مصرف شهری با ۱۵ درصد و صنعت با ۲ درصد قرار دارد (FAO, 2009).

ویژگی عمومی بیشتر مناطق در امارات کم‌بارشی است. دمای هوا در تابستان در سواحل

نمودار ۱- جمعیت کشور امارات متحده عربی به تفکیک ملیت (درصد)

سایر ملیت‌ها + چین + سريلانکا + نپال + مصر + ایران + فیلیپین + بنگلادش + پاکستان + هند

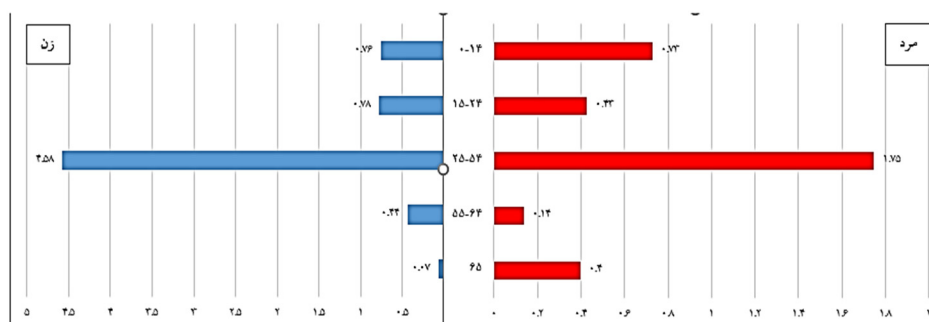
مأخذ: Global Median Sight

دسترس، تعداد مردان این کشور ۲ برابر تعداد زنان است.

برآوردها حاکی از غلبه زندگی شهری در امارات بر زندگی روستایی است. ۸۷/۵ درصد جمعیت، یعنی حدود ۸/۷ میلیون نفر، در مناطق شهری و ۱۲/۵ درصد، یعنی حدود ۱/۲ میلیون نفر، در مناطق روستایی زندگی می‌کنند.

مهم‌ترین نکته جالب توجه در بررسی هرم جمعیتی امارات اینک، جمعیت این کشور در مجموع به سود مردان است. این موضوع عمدتاً به این دلیل است که بخش زیادی از ساکنان این کشور مهاجران و بیشتر آن‌ها، یعنی نزدیک به ۷۷ درصد، مرد هستند. در مجموع و با در نظر گرفتن همه ساکنان امارات متحده عربی و بر اساس آخرین آمار و اطلاعات در

نمودار ۲- هرم جمعیتی امارات متحده عربی (۲۰۲۲- درصد)

مأخذ: Global Median Sight

۳-۱- متغیرهای کلان اقتصادی

مستمر برای باقی ماندن امارات در رقابتی‌ترین اقتصاد ملی، کلیدی اطمینان‌بخش است.

اصل ۵: همسایگی خوب اساس ثبات است. توسعه روابط سیاسی، اقتصادی و اجتماعی پایدار و مثبت با همسایگان از مهم‌ترین اولویت‌های سیاست خارجی است.

اصل ۶: تثبیت شهرت امارات در سطح جهانی یکی از مأموریت‌های ملی برای تمام نهادهاست. امارات مقصدی برای تجارت، گردشگری، صنعت، سرمایه‌گذاری و تعالی فرهنگی است.

اصل ۷: رشد دیجیتالی، فنی و علمی امارات مرزهای توسعه و اقتصادی آن را مشخص می‌کند.

اصل ۸: نظام ارزشی در امارات باید بر اساس پذیرش و مدارا، حفظ حقوق، حاکمیت عدالت و قانون باشد.

اصل ۹: کمک‌های بشردوستانه خارجی امارات بخشی اساسی از بینش و وظیفه اخلاقی این کشور در قبال اقشار کم‌بهره است.

اصل ۱۰: دعوت به صلح، هماهنگی، مذاکره و گفت‌وگو برای حل تمام اختلافات، اساس سیاست خارجی امارات است. تلاش برای همکاری با شرکای منطقه‌ای و دوستان جهانی برای ایجاد صلح و ثبات منطقه‌ای و جهانی محرک اصلی سیاست خارجی امارات است.

در ادامه، برای ارائه تصویر روشن‌تر از وضعیت اقتصاد امارات متحده عربی، روند برخی از مهم‌ترین متغیرهای کلان اقتصادی این کشور در سال‌های اخیر مورد بررسی قرار می‌گیرد.

امروزه امارات متحده عربی دومین اقتصاد بزرگ جهان عرب و از جمله کشورهای با درآمد بالا شمرده می‌شود. امارات برای نیل به اهداف توسعه‌ای خود در مقایسه با بسیاری از کشورهای دیگر، راهی متفاوت پیموده است. درآمدهای عظیم نفت، امارات را قادر ساخته است تا روند معمولاً سخت و بلندمدت صرفه‌جویی و انباشت سرمایه لازم برای توسعه اقتصادی را کوتاه کند (Shihab, 2001). در راستای دستیابی به توسعه پایدار، امارات متحده عربی «اصول ۵۰» را به‌عنوان بخشی از کمپین «پروژه‌های ۵۰» معرفی کرده است. این طرح، نقشه استراتژیک دوران جدید رشد اقتصادی، سیاسی و اجتماعی امارات را ترسیم می‌کند. بر اساس این طرح، ۱۰ اصل در ۵۰ سال آینده راهنمای اصلی همه نهادها برای ایجاد اقتصاد پایدار و استفاده بهینه‌تر از تمام منابع و دستیابی به روابط منطقه‌ای و بین‌المللی باثبات‌تر خواهد بود.

اصل ۱: تمرکز اصلی باید تقویت پیوند بین امارات‌های مختلف، قانون‌مداری، توانمندسازی و امور مالی باشد.

اصل ۲: دستیابی به بهترین و پویاترین اقتصاد جهان. اصل ۳: سیاست خارجی ابزاری است که هدفش خدمت به اهداف عالی‌ه ملی امارات که مهم‌ترین آن‌ها، اهداف اقتصادی است.

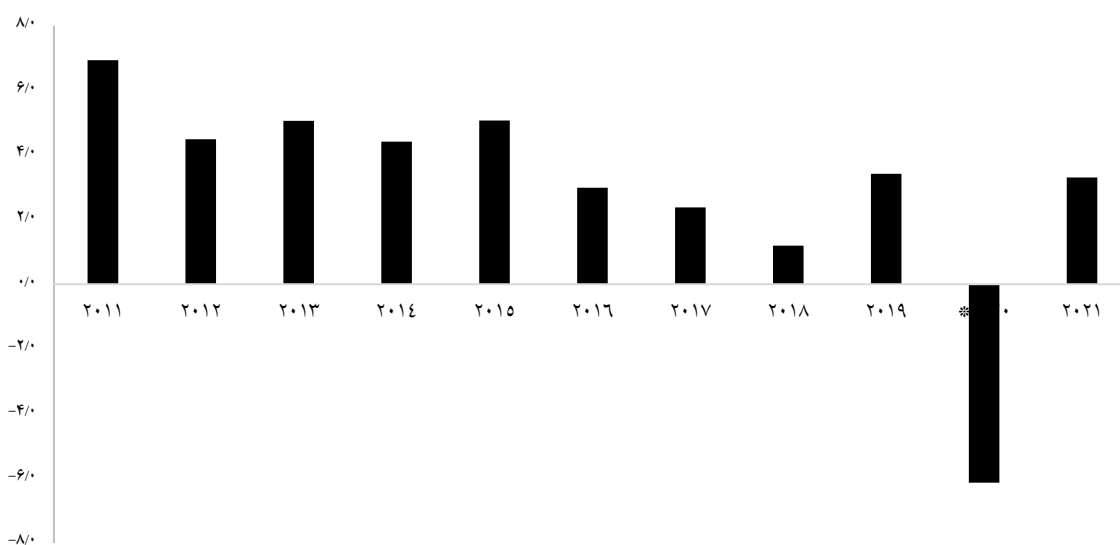
اصل ۴: محرک اصلی رشد در آینده، سرمایه انسانی است. توسعه سیستم آموزشی، جذب استعدادها، حفظ متخصصان و ایجاد مهارت‌های

۱-۳-۱- رشد اقتصادی

از عملکرد خوب این کشور دارد؛ به‌ویژه در سال ۲۰۱۲ که اقتصاد آن با وجود مشکلات ناشی از منطقه یورو و چشم‌انداز منفی جهانی، رشد حدود ۴ درصد را تجربه کرد.

از سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۲، نرخ رشد تولید ناخالص داخلی امارات به‌طور متوسط ۴/۷ درصد که با توجه به بحران اقتصادی شدید جهانی در سال ۲۰۰۹، نشان

نمودار ۳- روند رشد تولید ناخالص داخلی امارات متحده عربی (۲۰۱۱-۲۰۲۱ - درصد)

مأخذ: United Arab Emirates Ministry of Economy.

به‌نحوی که در سال ۲۰۲۱ اصلاح قانون ورشکستگی، تخصیص کمک‌های بلاعوض و مشوق‌های معافیت مالیاتی به مؤسسات گردشگری، ارتقای سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی از طریق اصلاح قانون شرکت‌های تجاری، گشودن بازارهای جدید در سطح محلی و بین‌المللی و... در دستور کار دولت امارات قرار گرفت.

مدیریت کارآمد اقتصادی دولت امارات از سویی و از سوی دیگر، برنامه‌ریزی هدفمند برای برگزاری نمایشگاه اکسپوی ۲۰۲۰ سبب شد تا قدرت اقتصادی آسیب‌دیده این کشور بازگردد و رشد اقتصادی امارات در سال ۲۰۲۱، به ۳/۳ درصد افزایش

در سال ۲۰۱۸، تحت تأثیر کاهش رشد اقتصاد جهانی، رشد اقتصادی در کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس کاهش یافت و به ۰/۷ درصد رسید. رشد اقتصادی امارات متحده عربی نیز ۱/۲ درصد شد. کاهش شدید قیمت نفت در بازار جهانی در کنار پیامدهای بحران کرونا در سال ۲۰۲۰، باعث شد تا بخش غیرنفتی اقتصاد این کشور رشد منفی ۶۲ درصدی را تجربه کند.

انقباض ۶ درصدی در سال ۲۰۲۰ به دلیل فشارهای ناشی از پاندمی کرونا و پایین بودن قیمت نفت، سبب شد تا این کشور اصلاحات و برنامه بهبود اقتصادی را در اواخر سال ۲۰۲۰ به تصویب برساند؛

از تولید ناخالص داخلی در سال ۲۰۲۱ بود. سهم بخش‌های مختلف اقتصادی در تولید ناخالص داخلی امارات متحده عربی در سال‌های اخیر به طرز محسوسی تغییر کرد، اما از آنجا که این کشور از منابع عظیم نفت و گاز برخوردار است، بخش نفت و گاز همچنان بزرگ‌ترین سهم را در اقتصاد امارات دارد.

یابد. سهم بخش غیرنفتی امارات متحده عربی در کل تولید اقتصادی این کشور در سال ۲۰۲۱، به ۷۲/۳ درصد افزایش یافت. رشد بخش غیرنفتی در سال ۲۰۲۰، توسط هتل‌ها و رستوران‌ها، عمده‌فروشی و خرده‌فروشی و بخش خدمات بهداشتی و اجتماعی به ترتیب ۲۱/۳ درصد، ۱۴/۱ درصد و ۱۳/۸ درصد

جدول ۱- سهم بخش‌های مختلف اقتصادی در تولید ناخالص داخلی امارات متحده عربی (سال ۲۰۲۱- درصد)

سهم در تولید ناخالص داخلی	بخش اقتصادی	سهم در تولید ناخالص داخلی	بخش اقتصادی
۶/۹	فعالیت‌های مالی و بیمه‌ای	۱/۰	کشاورزی، جنگل‌داری و ماهیگیری
۳/۰	فعالیت‌های املاک و مستغلات	۴۲/۱	معادن و استخراج معادن (شامل نفت خام و گاز طبیعی)
۱/۸	فعالیت‌های حرفه‌ای، علمی و فنی	۶/۲	تولیدات کارخانه‌ای
۱/۳	خدمات اداری و پشتیبانی	۴/۹	تأمین برق، گاز و آب
۷/۲	اداره دولتی و دفاع، تأمین اجتماعی اجباری	۸/۲	ساخت‌وساز
۱/۶	خدمات آموزش و پرورش	۶/۱	عمده‌فروشی و خرده‌فروشی
۲/۴	خدمات بهداشتی و مددکاری اجتماعی	۳/۲	حمل‌ونقل
۰/۲	خدمات رفاهی و تفریحی	۰/۹	فعالیت‌های اسکان و خدمات غذایی
۰/۸	فعالیت خانوارها به‌عنوان کارفرما	۳/۱	اطلاعات و ارتباطات

مأخذ: Statistics Centre - Abu Dhabi.

بازار کار امارات مبتنی بر سیستم پشتیبانی یا کفالت است و هریک از کارکنان باید یک پشتیبان یا کفیل داشته باشند. در بخش خصوصی هر فرد شاغل باید یک پشتیبان محلی دارای کسب‌وکار داشته که در آن نیاز به نیروی کار باشد. برای کارکنان در بخش دولتی، اداره دولتی که آن‌ها را استخدام می‌کند، پشتیبان آن‌هاست. در واقع، سیستم پشتیبانی در بازار کار امارات متحده عربی کانالی قانونی است که از طریق آن، مهاجران به ورود قانونی دست پیدا می‌کنند. به‌طور کلی در کشورهای عضو همکاری

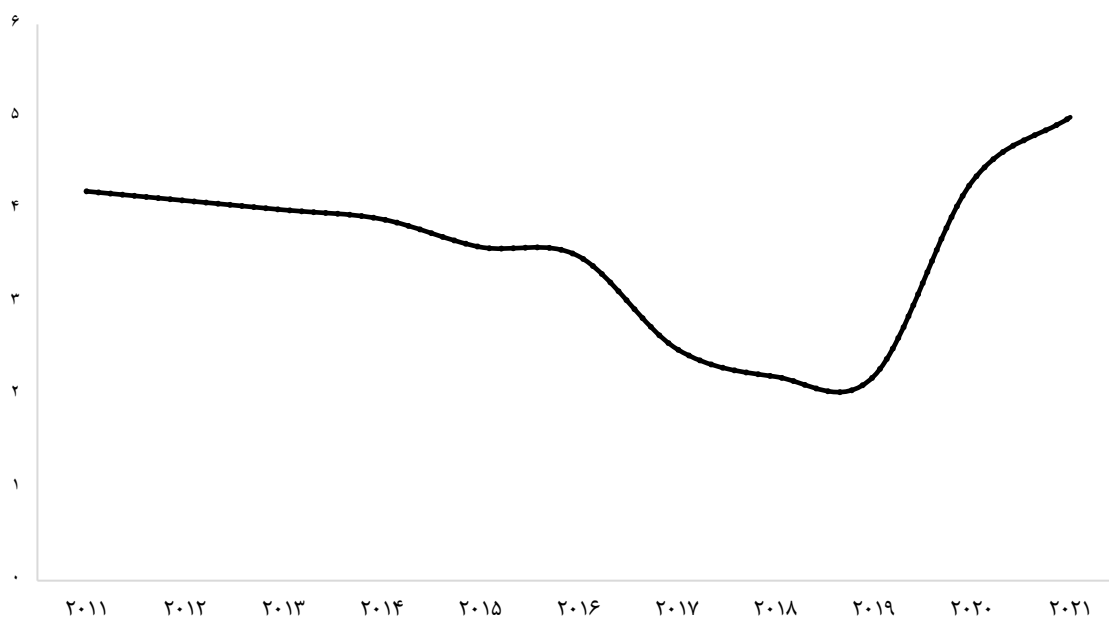
با توجه به آنچه بیان شد، اقتصاد امارات همچنان تراکم بالایی از تولید ناخالص داخلی را در بخش نفت و صنایع مرتبط با آن دارد و تنوع کافی در اقتصاد این کشور مشاهده نمی‌شود.

۱-۲-۳- نرخ بیکاری و اشتغال

بر اساس اطلاعات اداره آمار امارات متحده عربی، تعداد نیروی کار شاغل در این کشور در سال ۲۰۲۰، ۷/۶ میلیون نفر بود. از این تعداد، ۴۴ درصد کارمند دولت فدرال و ۳۶ درصد کارمند دولت محلی بودند. ۶ درصد نیز در بخش خصوصی فعالیت می‌کردند.

خلیج فارس از جمله امارات متحده عربی، به‌رغم آنکه جمعیت مهاجر از بومی بیشتر است، مهاجران تنها حق اقامت موقت دارند و از حقوق شهروندی محروم و در جامعه با محدودیت‌های زیادی مواجه هستند.

نمودار ۴- روند نرخ بیکاری در امارات متحده عربی (۲۰۲۱-۲۰۱۱ درصد)

مأخذ: United Arab Emirates Ministry of Economy

می‌رسد به‌رغم اقدامات و سیاست‌های حمایتی این کشور، شیوع جهانی کووید ۱۹ بر بازار کار این کشور اثرگذار و نرخ بیکاری در ۲ سال اخیر بیش از ۲ برابر شده است.

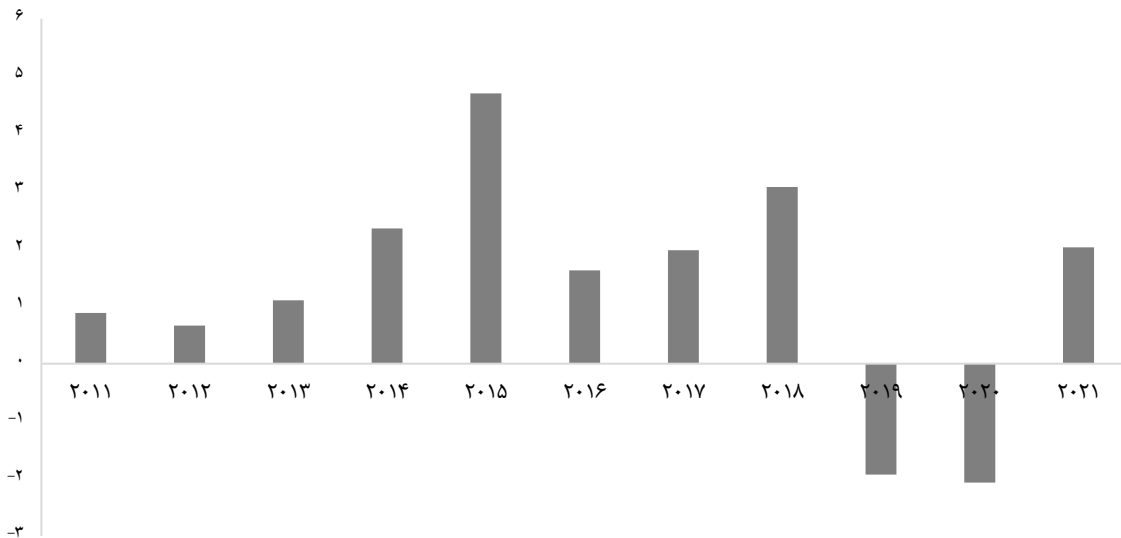
۱-۳-۳- نرخ تورم

کشورهای عربی در سال ۲۰۱۹ شاهد کاهش نرخ تورم در مقایسه با سال ۲۰۱۸ بودند؛ به‌نحوی که متوسط نرخ تورم در این کشورها در سال ۲۰۱۸، ۹/۴ درصد بود و در سال ۲۰۱۹، به ۵ درصد رسید. اصلی‌ترین علل افت نرخ تورم، کاهش تقاضا در برخی از کشورها، تغییر در قیمت‌های جهانی نفت و فلزات و همچنین، کاهش تدریجی فشار تورم ناشی از برخی اصلاحات مالی در بعضی کشورهای عربی بود.

بر اساس آخرین اطلاعات پایگاه آماری «UAESTAT» در سال ۲۰۲۰، نرخ مشارکت نیروی کار برای مردان ۹۲ درصد و برای زنان ۵۷ درصد بود. با توجه به اینکه امارات و به‌ویژه شهر دبی، مهاجرپذیر و مدرن است، نرخ بیکاری به‌صورت کلی در این کشور پایین است. نگاهی به نرخ مشارکت نیروی کار در کشور امارات متحده عربی به تفکیک ملیت نشان می‌دهد درحالی‌که نرخ مشارکت نیروی کار غیراماراتی (خارجی) ۸۳ درصد است، این نرخ برای نیروی کار اماراتی تقریباً نصف و نزدیک ۴۷ درصد است. بررسی روند نرخ بیکاری امارات متحده عربی در ۱۰ سال اخیر نشان می‌دهد تا سال ۲۰۱۹، متوسط نرخ بیکاری ۳ درصد بوده است. به نظر

نمودار ۵- روند نرخ تورم در امارات متحده عربی (۲۰۱۱-۲۰۲۱ درصد)

مأخذ: United Arab Emirates Ministry of Economy.

بازاریابی تجاری دبی^۱ در سال ۱۹۹۷ و پس از آن، هتل برج العرب در سال ۱۹۹۹ و هتل‌های بی‌شمار دیگر، این کشور عملاً به‌عنوان مقصد گردشگری جهانی شناخته شد. در حال حاضر، امارات بیشتر به‌عنوان مقصدی لوکس برای گردشگری به‌شمار می‌آید. نکته شایان توجه در حوزه گردشگری امارات اینک، این کشور فاقد برنامه یا چشم‌انداز ملی در این خصوص است، اما دبی و ابوظبی هرکدام جداگانه چشم‌اندازهای مختص خود را به‌عنوان برنامه آینده منتشر کرده‌اند. احتمالاً این مسئله به رقابت بین این ۲ امارت و دیگر امارت‌ها برای دستیابی به سهم بیشتر از گردشگری مربوط می‌شود. به‌طور کلی، گردشگران ورودی به این کشور در سال ۲۰۲۱، ۱۳/۲ میلیون نفر تخمین زده شده که حدود ۸/۱ میلیون نفر نسبت به سال ۲۰۲۰ افزایش داشته است. طبق برآورد مؤسسه «Fitch»، درآمد

بر اساس داده‌های وزارت اقتصاد امارات متحده عربی، نرخ تورم در سال‌های ۲۰۲۰ و ۲۰۱۹ منفی ۲ درصد بود، اما در سال ۲۰۲۱، تورم افزایش یافت و به ۲ درصد رسید. تورم منفی امارات متحده عربی در سال‌های ۲۰۱۹ و ۲۰۲۰، بیشتر تحت تأثیر کاهش قیمت مواد غذایی و نوشیدنی بود. همچنین، بر اساس اعلام بانک مرکزی امارات، علت تورم منفی این کشور که تا ۶ ماهه اول سال ۲۰۲۱ نیز ادامه داشت، کاهش قیمت در بخش مسکن و مصرف بخش خصوصی تحت تأثیر بیماری کرونا بود. با توجه به اینکه وزن بخش مسکن در سبد تورم امارات یک‌سوم است، کاهش آن اثر زیادی بر سطح قیمت‌ها دارد.

۱-۳-۴- صنعت گردشگری

بخش گردشگری یکی از بخش‌های کلیدی در اقتصاد امارات و تسهیل‌کننده اجرای سیاست متنوع‌سازی در این کشور است. با تأسیس بخش گردشگری و

1. Dubai Department of Tourism and Commerce Marketing

گاز طبیعی، در مجمع کشورهای صادرکننده گاز نیز قرار دارد. بر اساس آخرین آمار و اطلاعات رسمی امارات، این کشور ۵۵/۴ میلیارد مترمکعب گاز طبیعی در سال ۲۰۲۰ تولید کرد که ۱/۴ درصد از تولید جهانی گاز طبیعی در این سال بود. از این میزان، ۷/۶ میلیارد مترمکعب آن را صادر کرد. مهم‌ترین شرکای صادراتی گاز طبیعی امارات متحده عربی، هند، ژاپن، پاکستان، چین، کره جنوبی و تایوان بودند که به ترتیب ۴/۸، ۱/۴، ۰/۵، ۰/۴ و ۰/۳ و ۰/۳ میلیارد متر مکعب گاز طبیعی وارد کردند.

میزان تولید نفت این کشور در سال ۲۰۲۰، ۲/۷ میلیون بشکه در روز بود که در مقایسه با سال قبل آن، ۰/۳ میلیون بشکه کاهش داشت. در سال ۲۰۲۰، امارات ۲/۴ میلیون بشکه نفت در روز صادر کرد. مهم‌ترین شرکای نفتی صادراتی این کشور، منطقه آسیا-پاسفیک، چین، هند، اروپا و آمریکای شمالی بودند که به ترتیب یک میلیون و ۸۸ هزار، ۵۲۸ هزار، ۴۴۷ هزار، ۳/۲ هزار و ۱۰۰۰ بشکه نفت در روز واردات داشتند.

شرکت نفتی ابوظبی (ADNOC) یکی از بزرگ‌ترین شرکت‌های دولتی نفت و گاز امارات است. هدف این شرکت، افزایش ظرفیت تولید نفت خام به ۵ میلیون بشکه در روز تا سال ۲۰۳۰ است. از آنجا که بیشتر منابع طبیعی گاز طبیعی امارات دارای گوگرد نسبتاً بالاست، توسعه و پردازش ذخایر گازی هزینه بالایی دارد. در نتیجه، حدود یک‌سوم تولید ناخالص امارات به‌عنوان بخشی از برنامه بهبود و بازیابی میادین نفتی این کشور، به آن‌ها تزریق می‌شود.

گردشگری بین‌المللی کشور امارات در سال ۲۰۲۱، رشد سالانه ۶۹/۲ درصدی داشت و به ۱۶/۸ میلیارد دلار در سال رسید. در بین کشورهایی که امارات را به‌عنوان مقصد گردشگری خود انتخاب می‌کنند، در سال ۲۰۲۱، عربستان، هند، چین، مصر و عمان به ترتیب با سهم‌های ۶، ۱۲، ۵ و ۴ درصد بالاترین ورود گردشگر را به این کشور داشتند. برنامه چشم‌انداز گردشگری ۲۰۲۵ دبی، جذب سالانه ۲۵ میلیون گردشگر را برای کل امارات هدف‌گذاری کرده است. بررسی‌ها نشان می‌دهد که با توجه به روند فعلی، این هدف دست‌یافتنی است.

بخش گردشگری نقش پررنگی در رشد غیرنفتی تولید ناخالص داخلی امارات و همچنین، ایجاد فرصت‌های شغلی در این کشور دارد. در سال ۲۰۱۹، سهم بخش گردشگری از تولید ناخالص داخلی امارات متحده عربی تقریباً ۱۱/۶ درصد معادل ۱۸۰ میلیارد درهم امارات بود که در مقایسه با سال ۲۰۱۸، ۵/۶ درصد افزایش داشت و توانست ۷۴۵ هزار فرصت شغلی ایجاد کند، اما به‌واسطه پیامدهای بحران کرونا، در سال‌های ۲۰۲۱ و ۲۰۲۲ (سه ماه نخست)، سهم بخش گردشگری در اقتصاد امارات به ترتیب ۴/۶ و ۶/۴ درصد بود و فرصت‌های شغلی ایجادشده در این بخش نیز به ۶۴۴ هزار در سال ۲۰۲۱ کاهش یافت.

۱-۳-۵- صنعت نفت و گاز

امارات متحده عربی از کشورهای حاشیه خلیج فارس و جزو ۱۰ کشور برتر تولیدکننده نفت خام است. افزون‌بر عضویت در سازمان اوپک به دلیل صادرات

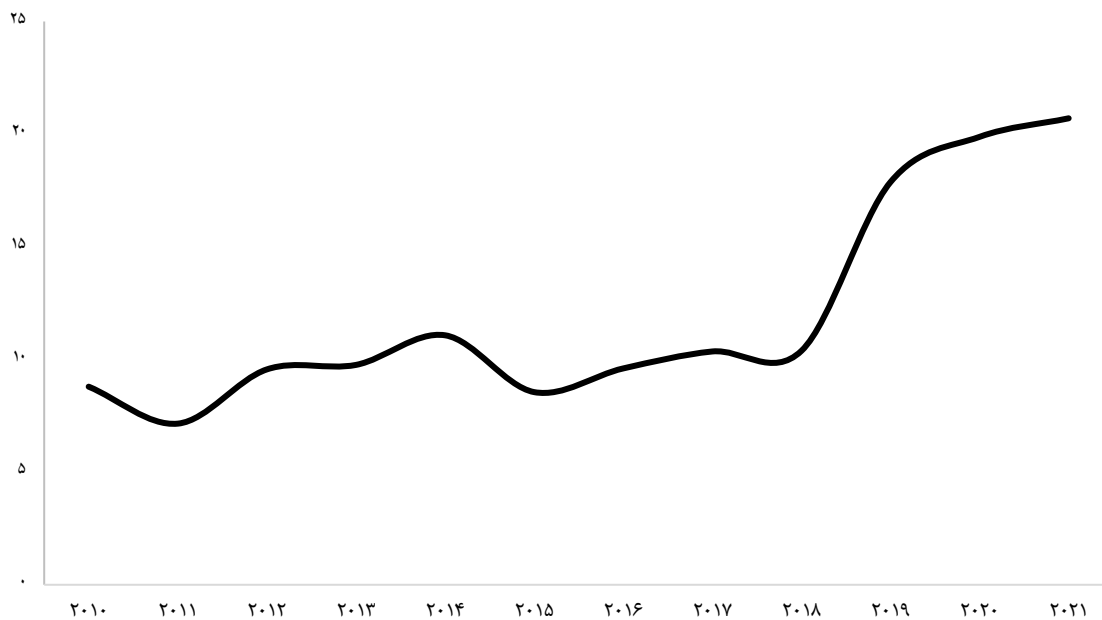
سال ۲۰۲۵، ظرفیت پالایشی کشور امارات را ۶۵ درصد (۱/۵ میلیون بشکه در روز) افزایش دهد.

۱-۳-۶- سرمایه‌گذاری خارجی

میزان جذب سرمایه‌گذاری خارجی در امارات متحده عربی بین سال‌های ۲۰۲۱-۲۰۱۰ روند صعودی داشت. این روند از سال ۲۰۱۸ به بعد شدت یافت و با رشد ۱۰۰ درصد در سال ۲۰۲۱، به ۲۰/۷ میلیارد دلار رسید. بر اساس گزارش سرمایه‌گذاری جهانی ۲۰۲۱ «UNCTAD»، امارات متحده عربی با وجود شیوع بیماری کرونا، شاهد افزایش ۱۱ درصدی جذب سرمایه‌گذاری خارجی از ۱۸ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۹، به ۲۰ میلیارد دلار در سال ۲۰۲۰ بود. در همین مدت، موجودی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی این کشور نیز به ۱۵۱ میلیارد دلار رسید.

پیش‌بینی می‌شود که بازار نفت و گاز امارات متحده عربی در دوره پیش‌بینی ۲۰۲۲-۲۰۲۷ نرخ بالای ۲ درصد رشد را ثبت کند. قیمت پایین نفت در دوره بحران کرونا منجر به کاهش ۵/۳ درصدی بودجه سال ۲۰۲۱ امارات نسبت به سال ۲۰۲۰ شد. این کشور همچنین، تولید نفت را در سال ۲۰۲۰، به دلیل قیمت‌های پایین نفت خام و تقاضای پایین برای فرآورده‌های نفتی کاهش داد. با این حال، این انتظار هست که تولید نفت این کشور به دلیل عواملی مانند افزایش سرمایه‌گذاری در بخش بالادستی همراه با سیاست‌های حمایتی دولت از بازار نفت و گاز آن در سال ۲۰۲۲ بهبود یابد. از آنجاکه در سال ۲۰۱۸، این کشور پروژه بزرگی به ارزش ۴۵ میلیارد دلار را برای افزایش ظرفیت‌های پالایشی خود در پالایشگاه‌های موجود راه‌اندازی کرد، پیش‌بینی می‌شود این پروژه تا

نمودار ۶- روند جذب سرمایه‌گذاری خارجی (میلیارد دلار)

مأخذ: <https://www.moec.gov.ae>

(به‌استثنای بانک‌ها، شرکت‌های نفتی و اپراتورهای مخابراتی)، مالیات بر درآمد مستقیم و همچنین، وجود بخش بانکی قوی و سودآور و نیروی کار مهاجر نیز از جمله موارد مؤثر در روند پیشرفت و توسعه جذب سرمایه‌گذاری خارجی است.

۱-۳-۷- تجارت خارجی

در بین کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس، امارات بالاترین حجم تجارت را با دیگر اعضا دارد. حجم تجارت امارات با دیگر کشورها و شرکت‌های بین‌المللی از سراسر دنیا، گویای جایگاه روبه‌رشد آن به‌عنوان قطب اقتصادی منطقه‌ای است. حجم تجارت در این کشور به‌اندازه‌ای بالاست که می‌توان آن را کشوری تجاری نامید. در سال ۲۰۲۱، نسبت مجموع صادرات و واردات کالا و خدمات به تولید ناخالص داخلی حدود ۲۳۸ درصد بود. ارزش تجارت غیرنفتی امارات در سال ۲۰۲۰، ۱۲/۴ درصد کاهش داشت، اما در سال ۲۰۲۱، با رشد ۲۷ درصدی نسبت به سال ۲۰۲۰ و رشد ۱۱ درصدی نسبت به سال ۲۰۱۹، به ۵۱۷ میلیارد دلار رسید.

بخش صادرات مجدد دومین بخش مهم در تجارت خارجی امارات متحده عربی است که در سال ۲۰۲۰، نزدیک به ۵۴ درصد از کل واردات این کشور بود. شهر دبی به‌عنوان یکی از ۳ مرکز مهم صادرات و صادرات مجدد در جهان شناخته شده است. شهر لجستیک دبی و فرودگاه بین‌المللی آل مکتوم از بزرگ‌ترین مراکز باربری ارائه‌کننده خدمات تخصصی برای شرکت‌های صادرکننده و صادرات مجدد در سراسر جهان هستند. در نمودار شماره ۷،

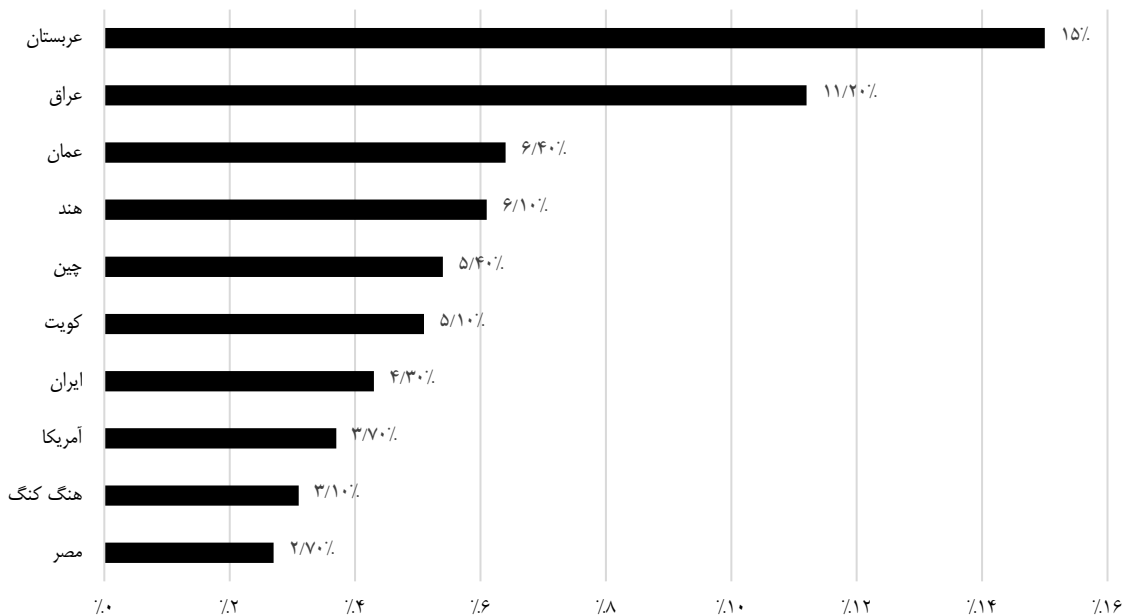
امارات متحده عربی، به‌رغم آنکه جمعیت مهاجر از بومی بیشتر است، مهاجران تنها حق اقامت موقت دارند و از حقوق شهروندی محروم و در جامعه با محدودیت‌های زیادی مواجه هستند.

مهم‌ترین پروژه جذب سرمایه خارجی این کشور، فروش ۱۰ میلیارد دلاری شرکت ملی نفت ابوظبی از سهام ۴۹ درصدی شبکه خطوط لوله گاز طبیعی خود به گروهی متشکل از ۶ سرمایه‌گذار از جمله «Global Infrastructure Partners» (کشور ایالات متحده)، «Brookfield Asset Management» (کشور کانادا) و صندوق ثروت دولتی سنگاپور است. همچنین، حدود ۵۳ درصد از سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در امارات متحده عربی در نیمه اول سال ۲۰۲۰، در صنایع متوسط با فناوری پیشرفته بود. عمده سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در بخش‌های تجارت، املاک، مالی و بیمه، تولید، معدن و ساخت‌وساز است و سرمایه‌گذاران اصلی این کشور، بریتانیا، هند، ایالات متحده، فرانسه و عربستان سعودی هستند.

از مهم‌ترین نقاط قوت امارات متحده عربی برای افزایش جذب سرمایه‌گذاری خارجی، ثبات سیاسی و اقتصادی، دسترسی آسان به منابع نفتی، هزینه پایین انرژی، تمایل به تنوع بخشیدن به اقتصاد و قدرت خرید بالاست. فقدان مالیات مستقیم کسب‌وکار

سهم ۱۰ کشور اول در صادرات مجدد امارات متحده عربی نشان داده شده است. در سال ۲۰۲۰، از کل صادرات مجدد امارات متحده عربی، ایران ۴/۳ سهم داشت.

نمودار ۷- سهم صادرات مجدد امارات در سال ۲۰۲۰ بر اساس کشورها

مأخذ: <https://www.statista.com>

است. بر اساس اعلام «Lloyd's List One Hundred Ports» در سال ۲۰۲۱، از بین ۱۰۰ بندر جهان، بندر دبی امارات به لحاظ زیرساخت‌ها و خدمات حمل‌ونقل جایگاه ۱۱ را در جهان و جایگاه نخست را در منطقه خاورمیانه کسب کرد. همچنین، بندر ابوظبی این کشور نیز در جایگاه ۵۶ در جهان قرار دارد، اما به لحاظ توان عملیاتی، به‌رغم وجود محدودیت‌ها در دوران بحران کرونا، ۱۵ درصد در سال ۲۰۲۱ رشد داشت و رتبه ۵ جهان را به لحاظ رشد شاخص توان عملیاتی بنادر کسب کرد.

این کشور همچنین، مشارکت‌کننده جدی در بازارهای سرمایه جهانی از طریق مؤسسات سرمایه‌گذاری است. برای مثال، می‌توان به مؤسسه سرمایه‌گذاری ابوظبی^۱، مؤسسه بنادر دبی^۲، هولدینگ دبی^۳ و سرمایه‌گذاری بین‌المللی نفت ابوظبی^۴ اشاره کرد. آسان بودن روند گمرکی، پایین بودن هزینه‌های اجرایی صادرات و واردات و زیرساخت‌های دریایی و بندری پیشرفته امارات متحده عربی از مزایای این کشور در حوزه تجارت است. از این حیث، امارات متحده عربی در رتبه نخست بین کشورهای عربی

1. Abu Dhabi Investment Authority
2. Dubai Ports Authority
3. Dubai Holding
4. Abu Dhabi International Petroleum Investment Co.

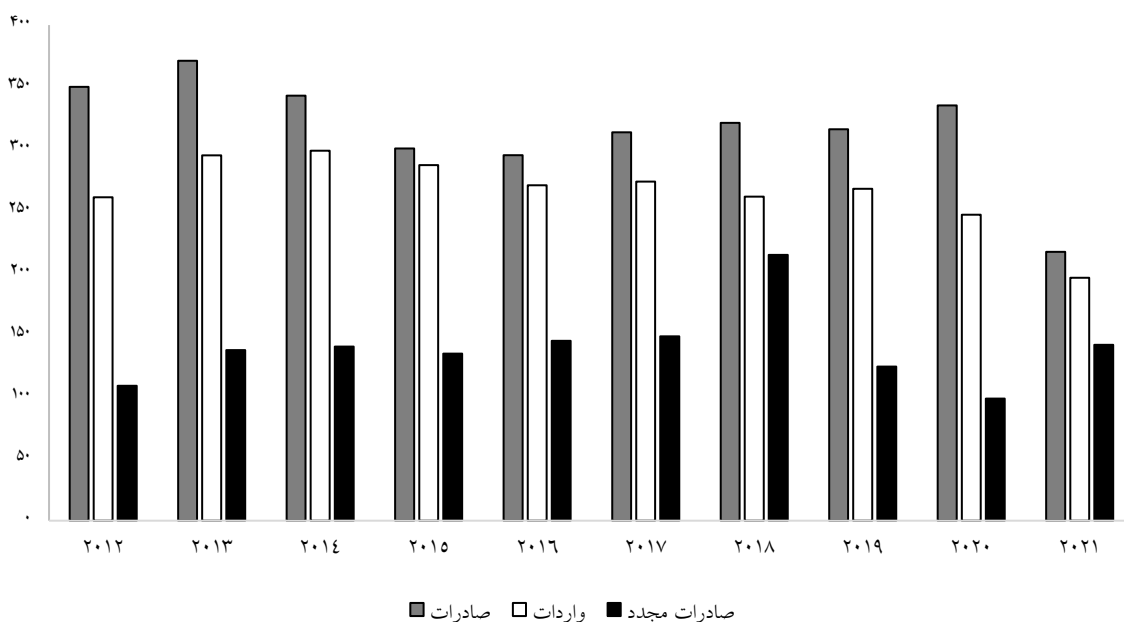
و صنعت موجود در سطح هریک از امارت‌های این کشور را دربرمی‌گیرد. در واقع، این فدراسیون نماینده بخش خصوصی در تدوین سیاست‌های تجاری است. هریک از اتحادیه‌های محلی نیز وظیفه هماهنگی و درعین‌حال، نمایندگی بخش خصوصی در سطح امارت خود را بر عهده دارند (WTO, 2016).

در نمودار شماره ۸، وضعیت ارزش صادرات، واردات و صادرات مجدد کالاهای غیرنفتی امارات متحده عربی بین سال‌های ۲۰۲۱-۲۰۱۲ نشان داده شده است. ارزش کل صادرات و واردات امارات در سال ۲۰۲۱ در مقایسه با سال ۲۰۲۰، رشد ۲۷ درصدی داشت، اما بر اساس داده‌های سازمان تجارت جهانی، صادرات و واردات کالاهای غیرنفتی در سال ۲۰۲۱، به ترتیب ۳۵ درصد و ۲۰ درصد افت داشت و به ترتیب ۲۱۷ و ۱۹۶ میلیارد دلار بود.

علت تورم منفی این کشور که تا ۶ ماهه اول سال ۲۰۲۱ نیز ادامه داشت، کاهش قیمت در بخش مسکن و مصرف بخش خصوصی تحت تأثیر بیماری کرونا بود.

در سال ۲۰۱۳، به دستور رئیس دولت امارات، امور تجارت خارجی از وزارت اقتصاد منفک و به وزارت جدیدی به نام وزارت تجارت خارجی محول شد. هدف دولت امارات از این اقدام، تمرکز بیشتر در حوزه تجارت و توسعه و ارتقای نفوذش در بازارهای جهانی بود. افزون‌براین وزارت، فدراسیون اتاق‌های بازرگانی و صنعت امارات نیز به‌عنوان چتری، اتحادیه‌های بازرگانی

نمودار ۸- روند ۱۰ ساله صادرات، واردات و صادرات مجدد امارات متحده عربی (میلیارد دلار)

مأخذ: <https://www.trademap.org>

امارات متحده عربی با هند حدود ۲۷ میلیارد دلار است. با توجه به اینکه اولویت بخشی به تجارت آزاد در دستور کار دولت امارات متحده قرار دارد، افزون بر کشورهای یادشده، شرکت های تجاری اماراتی در دهه اخیر فعالیت های گسترده ای را در حوزه گردشگری، خطوط هوایی و پروژه های نفتی در برخی کشورهای آفریقایی مانند کنیا، تانزانیا و... آغاز کرده اند.

مهم ترین شرکای تجاری امارات متحده عربی به تفکیک صادرات و واردات در جدول شماره ۲ نشان داده شده است.

داده های سازمان تجارت جهانی نشان می دهد که امارات متحده عربی تنوع بازارهای تجارت خارجی خود را حفظ کرده است. چین با ۳۸ میلیارد دلار در رده نخست شرکای وارداتی و هند در جایگاه ۲ شریک تجاری این کشور قرار دارد. ارزش تجارت

جدول ۲- شرکای اصلی تجاری امارات متحده عربی

سهم از کل واردات (درصد)	۵ شریک اصلی وارداتی	سهم از کل صادرات (درصد)	۵ شریک اصلی صادراتی
۱۹	چین	۱۹	هند
۱۲	هند	۱۲	ژاپن
۸	آمریکا	۱۱	چین
۵	آلمان	۵	سنگاپور
۴	بریتانیا	۵	عربستان

مأخذ: <https://www.trademap.org>

برهه های زمانی مختلف با ایجاد اتحاد با قدرت های جهانی از جمله بریتانیا و در حال حاضر آمریکا، به دنبال حفظ موازنه قدرت در منطقه خلیج فارس و برون رفت از انزواگرایی منطقه ای است. وابستگی امارات متحده به قدرت های بزرگ بین المللی، سیاست خارجی و داخلی این کشور را تحت تأثیر تحولات سیاسی-اجتماعی کشورهای منطقه ای و ائتلاف های جدید در منطقه قرار داده است.

یکی از مؤلفه های اصلی سیاست خارجی امارات متحده از آغاز تأسیس، کمک های مالی به کشورهای عربی و غیرعربی برای حفظ وضع موجود سیاسی حاکم

۲- سیاست خارجی امارات متحده عربی

سیاست خارجی امارات در دهه های اخیر شاهد تغییر روند کلی جهت گیری از عربی-اسلامی به سوی منطقه ای و بین المللی است. امارات متحده عربی در سال های نخست استقلال خود، روابط پرتنشی را با عربستان، عمان و ایران بر سر اختلافات مرزی تجربه کرد. بحران استراتژیک و روابط تنش زای امارات متحده با همسایگان منطقه ای یکی از اصلی ترین چالش های سیاسی این کشور از زمان استقلال آن تاکنون بوده است. امارات متحده عربی برای حفظ سیاست بازدارندگی در برابر همسایگان خود، در

نگاهی به نرخ مشارکت نیروی کار در کشور امارات متحده عربی به تفکیک ملیت نشان می‌دهد درحالی‌که نرخ مشارکت نیروی کار غیراماراتی (خارجی) ۸۳ درصد است، این نرخ برای نیروی کار اماراتی تقریباً نصف و نزدیک ۴۷ درصد است.

جمع‌بندی

در این گزارش تلاش شد ارزیابی استراتژیکی از اقتصاد امارات متحده عربی صورت گیرد. با توجه به همسایگی امارات با ایران، حجم روابط تجاری دو کشور و قرار گرفتن امارات در عرصه تعاملات اقتصادی، سیاسی و امنیتی دنیا، دستیابی به برآوردی دقیق و صحیح از وضعیت و شرایط اقتصادی این کشور، نقش زیادی در تأمین منافع ملی کشورمان دارد. به نظر می‌رسد به‌رغم مشکلات مهم مؤثر بر روند رشد اقتصادی امارات، این کشور همچنان قوی است و با اتکا به ذخایر نفتی، کمتر تحت تأثیر تعارضات و تنش‌های منطقه قرار دارد. موقعیت جغرافیایی و امکانات زیرساختی امارات متحده عربی ازجمله قرار گرفتن در پل ارتباطی شرق و غرب دنیا و در اختیار داشتن شبکه‌های ارتباطی حمل‌ونقل دریایی، بنادر و اسکله‌های مجهز و متعدد، حائز نقاط قوت بسیاری در حوزه اقتصاد است. همچنین، در حوزه انرژی ممکن است بازار آن با تحولاتی همراه باشد، اما در حال حاضر، اقتصادهای آسیایی تا حد

بر این کشورهاست. امارات بازوهای مالی خود را در قالب کمک‌های بشردوستانه برای تقویت نفوذ سیاسی خود در خارج از مرزها به کار می‌گیرد. قدرت نرم ابوظبی در زمینه کمک‌های اقتصادی برای کشورهای کوچک و آسیب‌پذیر اقتصادی جذاب است. از سوی دیگر، این سیاست‌ها به امارات این امکان را می‌دهد تا تنش‌های خود با همسایگان را به حداقل برساند.

در حوزه اقتصادی و سیاسی، امارات متحده عربی به دنبال ارتقای جایگاه سیاسی و امنیتی خود در منطقه است. هدف نهایی امارات در پروژه قطب منطقه‌ای جدید، اعمال کنترل بر شبکه بنادر و جزایر استراتژیک منطقه‌ای و حضور در روند سیاسی منطقه‌ای است. راهبرد امارات مبتنی بر طیفی از موضوعات و مسائل در سیاست خارجی امارات است که حسب نیاز و بر اساس منافع، سیاست‌های سیال و پویایی اتخاذ می‌کند. مهم‌ترین اولویت‌های راهبردی امارات متحده عربی برای تبدیل شدن به قدرت منطقه‌ای، ۱- تقویت نقش سیاسی، فرهنگی، علمی و فناوری این کشور در جهان عرب، ۲- تقویت تجهیزات نیروی نظامی، ۳- ایجاد شبکه اقتصادی و تجاری قوی در منطقه غرب آسیا، آفریقا و خلیج فارس، ۴- تقویت هم‌زمان روابط با غرب، روسیه، چین و هند و گسترش روابط با آمریکا، بریتانیا، ناتو و اتحادیه اروپا در مسائل نظامی و اقتصادی و شرکت در ائتلاف‌های مختلف سعودی ازجمله جنگ یمن و ۵- سرمایه‌گذاری در صنایع هسته‌ای و فضایی و سرمایه‌گذاری هم‌زمان در کشورهای غربی و عربی است.

Emirates: A New Perspective, Trident Press Ltd., London, 249-259.

- The Abu Dhabi Economic Vision 203, Abu Dhabi Council for Economic, Development and Department planning & Economy.

شهر دبی به‌عنوان یکی از ۳ مرکز مهم صادرات و صادرات مجدد در جهان شناخته شده است. شهر لجستیکی دبی و فرودگاه بین‌المللی آل مکتوم از بزرگ‌ترین مراکز باربری ارائه‌کننده خدمات تخصصی برای شرکت‌های صادرکننده و صادرات مجدد در سراسر جهان هستند.

زیادی به نفت منطقه خلیج فارس وابسته هستند. سیاست‌های متنوع‌سازی در این کشور تا اندازه زیادی اجرا شده، اما اقتصاد امارات وابستگی زیادی به نفت و صنایع آن دارد. تدوین سیاست‌های تشویق‌کننده سرمایه‌گذاری و تجارت نیز از دیگر نقاط قوت اقتصاد امارات شمرده می‌شود؛ به‌نحوی که مقررات پیچیده مالیاتی و تجاری در این کشور دیده نمی‌شود. به‌رغم نقاط قوت یادشده، وابستگی شدید به واردات و همچنین نیروی کار و کمبود منابع طبیعی مانند آب از جمله نقاط ضعف اقتصادی امارات متحده عربی شمرده می‌شود.

منابع

- صفوی، سید حمزه، امارات متحده عربی، سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی، ۱۳۹۵.
- صفوی سیدیحیی، قنبری علی اصغر، پیامدهای احداث جزایر مصنوعی امارات متحده عربی بر ایران در خلیج فارس، ژئوپلیتیک، پاییز ۱۳۹۰، دوره ۷، شماره ۳.
- <https://www.moec.gov.ae/en/home>
- <https://www.globalmediainsight.com>
- FAO (2009), United Arab Emirates country Report, Water Report 34, Retrieved March 15.
- Shihab, M. (2001) Economic Development in the UAE. In: Al Abed, I. and Hellyer, P., Eds., United Arab